

LA TOMBA DE PERE DESCATLAR A L'ESGLÉSIA DE SANT FRANCESC DE PALMA, OBRA DE L'ESCUPTOR PERE JOAN PINYA

Marià Carbonell Buades

Universitat Autònoma de Barcelona

Resum: L'escultura funerària d'època moderna a Mallorca ha estat poc estudiada. Per aquest motiu és important conèixer millor les vicissituds constructives de les obres més monumentals i documentar-ne l'autoria. Ara es presenta la documentació que permet adjudicar la tomba de Pere Descatlar (c. 1595-1651), conservada a l'església de Sant Francesc de Palma, a l'escultor Pere Joan Pinya (c. 1600-1680), fins ara conegut sobretot com a autor de retaules i talles de fusta, alhora que es contextualitza en el panorama del sepulcre monumental barroc a l'illa.

Paraules clau: sepulcre, escultura, barroc, Mallorca, Descatlar, Pinya.

Abstract: The Majorcan modern funerary sculpture has not been thoroughly studied, yet. It is nevertheless important to understand the constructive vicissitudes of the most monumental tombs and to document their authors. This paper provides the documentation that leads to ascribing Pere Descatlar's tomb in the church of Saint Francis of Palma to the sculptor Pere Joan Pinya (c. 1600-1680), known until now especially as the author of altarpieces and wood carving. At the same time, this piece of art is placed in the broader context of baroque monumental tomb crafting on the island.

Key words: Tomb Sculpture, Baroque, Majorca, Descatlar, Pinya.

Rebut el 31 de maig. Acceptat el 12 de desembre de 2016.

Abreviatures: ACM = Arxiu Capitular de Mallorca, ARM = Arxiu del Regne de Mallorca, BSAL = *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*.

La problemàtica del monument funerari barroc a Mallorca només s'ha abordat en una ocasió i, encara, de manera molt sintètica i incompleta, com a capítol d'un llibre de caràcter general sobre l'escultura siscentista, on únicament s'esmenten els sepulcres d'aquella centúria, però no els de la següent.¹ Tanmateix, les afirmacions que s'hi fan continuen vigents: que no coneixem l'abast dels estralls de la desamortització del 1836 en el conjunt de l'escultura funerària mallorquina; que, en qualsevol cas, en relació amb bona part dels territoris continentals, els mallorquins eren molt discrets a l'hora d'enterrar-se; que, a primera vista, hom preferia eternitzar el record mitjançant làpides de marbre o jaspí, lluint l'epitafi i, a vegades, embellides amb incrustacions metàl·liques; o que en època barroca desapareix la tipologia medieval –prolongada durant el Renaixement– que presenta la imatge jacent del difunt, a la manera de la del bisbe Arnau de Santaçília a la Seu o la del lul·lista Joan Cabaspre a Sant Francesc, per posar només dos exemples del segle XVI.² A més de les làpides o senzilles pedres tombals amb una inscripció incorporada, sia encastades a la paret o bé a terra, a la Mallorca del segle XVII podem distingir fins a tres tipus de monuments funeraris, que en general anaven arrambats al mur. Tots tres casos tenen precedents en el món antic.³ El més senzill és el sarcòfag de tradició clàssica, amb perfil encara renaixentista, sense representació figurada del mort i ocasionalment fabricat de fusta. N'és un bon exemple l'urna de Joana Nuniç de Santjoan a Sant Francesc, de fusta pintada, que recolza sobre mènsules classicistes de pedra i data de l'any 1613.⁴ Més monumentals, a la mateixa església sobresurten els sepulcres superposats dels germans Pere i Joana de Pacs i de Pacs.⁵ Uns codicils del primer, dictats l'any 1600, dos dies abans de morir, proporciona alguna dada relativa a les vicissituds constructives del monument:

... que ab tota diligència possible acaben la obra de la capella dels Pachs que fas en la Iglesia de St. Francesch de la manera i com està trassada ab tota perfectió, axí del retaule com tot lo demés, el qual retaule vull se fasse sots invocació de la Nativitat de Nre. Sr. Déu

1 CARBONELL, M.: *Art de cisell i de relleu. Escultura mallorquina del segle XVII*, Palma, 2002, p. 61-65. Per a una síntesi recent, GARGANTÉ, M.: "La escultura barroca en Mallorca: aires italianos y tradición vernacular", a FERNÁNDEZ PARADAS, A.R. (coord.): *Escultura barroca española. Nuevas lecturas desde los Siglos de Oro a la Sociedad del conocimiento*, vol. III. *Las historias de la escultura barroca española*, (ebook), cap. 11.

2 La sèrie de les gòtiques és més abundant i la podem donar per acabada amb la de Ramon Lull a Sant Francesc (en realitat, amb la imatge col·locada a la cara frontal del sepulcre per fer-la més visible des de la capella de la Puritat, com es repetirà amb la de Cabaspre, que data de 1529) i la del bisbe Sánchez Muñoz a la Seu, en baix relleu. El tema mereix un treball monogràfic que, sorprenentment, només ha interessat ocasionalment i fragmentària.

3 És encara molt útil la síntesi de PANOFKY, E.: *Tomb Sculpture. Four Lectures on Its Changing Aspects from Ancient Egypt to Bernini*, Nova York, 1964 (ed. francesa: París, 1995).

4 Provisionalment, és atribuïble a Nicolau Roig, un escultor que mantenia bones relacions amb el client, Pere Nuniç de Berard, fill de la difunta. Aquest artista (c. 1576-1618), deixeble de Gaspar Gener II i autor d'algunes de les talles del retaule major de Monti-Sion, posseïa el tractat d'arquitectura de Serlio –complet o fragmentari, això no està clar. L'any 1613, juntament amb el pintor Jeroni Xaverí, va participar en el trasllat de les despulles de dona Joana al nou sepulcre de la capella de sant Berard. Vegeu CARBONELL, M.: *Art de cisell...*, p. 85. Per a la documentació original, RAMIS DE AYREFLOR, J.: "Familias extinguidas de Mallorca. IV. La casa de Berard", *BSAL*, 17, 1919, p. 49 *passim*, en part. p. 327-330. La dama havia mort l'any 1610, però el sarcòfag data de tres anys més tard, quan el va encarregar el fill Pere Nuniç de Berard, després d'haver-se descobert el cos incorrupte de la difunta. Hi havia un projecte per alçar el retaule i la primitiva caixa sepulcral de fusta estava "g[u]estada y podrida".

5 El primer va ser senyor de la baronia de Bunyolí i de la cavalleria de Felanitx, procurador reial de Mallorca i governador de Bellver, mentre que la seva germana Joana era donzella, beata molt vinculada al monestir de Santa Magdalena. Aquesta senyora, que va morir el 29 de desembre de 1599, posseïa una interessant llibreria de caràcter espiritual. La tomba ha experimentat diversos trasllats, a causa de la transformació de la capella en cancell de la porta lateral de l'església l'any 1917. Pere de Pacs va allargar la capella i la va dotar d'un retaule, ara sense localitzar.

*Jesuchrist, en la qual capella se acabe y perficione lo sepulcre o vas de la Sra. Joana Pachs ma germana q[uondam], y per aquell he proveit que de Gènova me aporten pedra segons la trassa a continida [?] d'ell, proveint ara que si acars la dita pedra de Gènova no's pogués haver prompta o mal capitàs, que en tal cars los dits administradors fassen tallar i treure pedre de Morneta de la vermell clar, la millor que pusquen trobar y acaben y perficionen lo dit sepulcre com en dita trassa...*⁶

L'autor del projecte és anònim, però potser no serà superflu recordar que l'any 1633 Rafael Ribelles, procurador general d'Elisabet de Pacs, filla del suara citat Pere i vídua de Bernat de Boixadors, comte de Savallà, va encarregar un bell plànol de la baronia de Bunyolí, conservat a l'ARM, a l'escultor Jaume Blanquer. En si mateix aquest fet no és representatiu de res, però qui sap si el futur permetrà alguna connexió més directe entre el sepulcre dels Pacs i el millor escultor mallorquí de l'època, el qual, per altra part, va treballar assíduament a Sant Francesc (cos inferior de la portada principal, antic retaule major, capella nova del Beat, retaule del Davallament).

Per a l'èxit d'aquesta tipologia sens dubte hi degué jugar un paper important el primer sepulcre de santa Catalina Tomàs, una urna de línies clàssiques, fabricada amb marbres de colors i importada l'any 1577 des de Gènova per encàrrec de l'esmentada Joana de Pacs, la qual tenia una germana monja a Santa Magdalena, sor Magdalena de Pacs, confident de la beata.⁷ El sarcòfag ha perdut el coronament, un breu frontó partit que emmarcava una talla del Crucificat, i un basament de marbre que se li havia afegit l'any 1628 arran del trasllat de les despulles a una capella nova, coincidint amb l'inici del procés de beatificació. En coneixem l'aparença original gràcies a dues pintures de l'any 1792, conservades davall del cor de l'església: la de fra Francesc Caimari que figura el miracle de l'infant Joan Colom, i la de Joan Muntaner i Cladera amb la curació de sor Coloma Armengol. La capella va ser traçada (*conforma la trasa tinch feta*) i construïda, almanco la seva porta monumental, per Jaume Blanquer, entre 1625 i 1629.⁸ Allò que les pintures no permeten assegurar, a causa de l'ambigüitat de la construcció perspectiva, és l'emplaçament exacte del sepulcre, sia recolzat a la paret o enmig de la capella. El més probable –i això és també el que s'infereix del quadre de Muntaner, de configuració espacial més afinada, és que la tomba fos adossada.

De fet, els monuments exempts eren excepcionals a Mallorca i, temps enrere, només s'havien autoritzat a la Seu, per a dos bisbes: el de Gil Sánchez Muñoz, a la sala capitular gòtica,⁹ i el d'Arnau Marí de Santacília, a la capella de santa Cecília, ara anomenada del

6 ARM, Protocols, R-349, f. 121; 1600, 26 de setembre. Els administradors de l'heretat eren l'oncle Joan de Puigdorfil, cavaller de Malta, el nebot Pere Vivot, futur procurador reial, i la filla Margalida de Pacs, vídua de Joan Miquel de Santacília.

7 ALCOVER, A.M.: *Vida abreviada de Santa Catalina Tomassa*, Palma, 1930, p. 61-64. Per error, el sepulcre és datat l'any 1617 a CARBONELL, M.: *Art de cisell...*, p. 62. El frontal de l'urna era i és de vidre, per facilitar la veneració de la relíquia, però es podia tancar amb una taula decorada amb una efígie de sor Catalina entre àngels i garlandes. Els Jurats varen pagar la inscripció commemorativa, que ara es troba encastada a l'entrada de la capella actual de la santa. Una primera representació del sepulcre original va ser gravada pel taller dels Guasp l'any 1782. Vegeu CARRIÓ, G.: *El carro triomfal. Manifestacions populars a l'entorn de santa Caterina Tomàs*, catàleg d'exposició, Palma, 2006, p. 59.

8 MULET, B.: "Jaime Blanquer a través de Bartolomé Mulet Ramis", *Teleclub* (Sineu), 6, 1975, s. p. [p. 2-11]. De moment, el pedestal del sepulcre i la inscripció commemorativa de 1628 es poden atribuir també a Jaume Blanquer.

9 Com és prou sabut, Sánchez Muñoz era protegit de Benet XIII Luna. Va ser elegit papa –oficialment, antipapa– per

MARIÀ CARBONELL BUADES

Davallament.¹⁰ El primer data de la segona meitat del segle XV, mentre que l'altre és de la primera meitat del segle següent, a vegades atribuït a Joan de Salas. Això sense comptar la sepultura, encara més excepcional, del rei Jaume II, situada davant de l'altar major de la Seu fins que una reforma setcentista la va traslladar, en una urna dissenyada l'any 1779 per Francesco Sabatini, a la via sacra que comunicava el presbiteri amb el cor.¹¹

Això no obstant, l'Església havia admès alguna excepció. En coneixem almanco una, mal que físicament ha desaparegut, sense deixar rastre. Es tracta de la tomba de Pere Llebrés (habitualment escrit Llabrés), un mercader ric reconvertit en ciutadà militar, benefactor del convent de mínims de Sant Francesc de Paula de Palma, els quals li havien concedit privilegi de fundador l'any 1599, confirmat sis anys més tard. Una crònica setcentista ens n'ofereix una descripció sumària:¹²

Bajo la última grada del presbiterio, que es de piedra viva amolada, con barandillas de hierro adornadas con pomos de latón bruñido, está la sepultura de Pedro Llabrés el Fundador, y de los suyos, y junto a dicha sepultura, en medio del llano de la Iglesia, hay un hermoso sepulcro de piedra jaspe admirablemente labrado, alto casi siete palmos, con cuatro sirenas así mismo de jaspe que parece lo sustentan en las cuatro esquinas; junto a este sepulcro se encienden todos los días cuatro antorchas y se canta una Misa con Diácono y Subdiácono, y a la fin, tañendo las campanas del campanario, baja la Comunidad de los religiosos, hay un responso en sufragio de la ánima de dicho Fundador, y de los suyos; para lo cual tienen obligación los herederos de dicho Fundador pagar todos los días a los religiosos de dicho Convento una libra y diez sueldos de moneda de Mallorca, que en Castilla serán poco más de diez reales y medio de plata.

El testament de l'interessat ens aclareix que la idea era seva, que ja s'havia fet efectiva i que era una condició indispensable perquè els hereus mantinguessin els llegats destinats a sufragar nombroses misses, a més de 200 lliures de renda anual per al manteniment de la tomba, *ab pacte y condició que hajan de conservar [els frares] la sepultura y pedra stà enmig la yglesia o devant lo altar, en lo modo i forma que stà, y si lo contrari faran, encara que hajan obtingut breu del Summo Pontifice o vel alias, nunc pro tunch dexa dites dosentes lliures al hospital general.*¹³

un consistori de tres cardenals a Peníscola. Martí V va recompensar la seva renúncia amb el bisbat de Mallorca (1430-1447).

10 D'acord amb l'epitafi, va morir el 1464 a 85 anys. Se l'identifica com Arnau de Marí, àlies de Santacília, fill de Llorenç, nét de Nicolau, besnét de Jaume, rebesnét d'Arnau i quart nét d'Arnau de Santacília, cavaller que va arribar amb les hosts de Jaume I. Havia estat promogut al bisbat de Mallorca l'any 1460.

11 PONS Y MARQUÉS, J.; MUNTANER Y BUJOSA, J.: "Sarcófagos reales en la catedral", *BSAL*, 30, 1947, p. 201-215; PONS CORTÈS, A.: "La tomba de Jaume II a la Seu de Mallorca i el seu cerimonial de la festivitat del Dia dels Morts", a *La ciutat de Mallorca i els segles del gòtic*, XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, 2010, p. 245-265. Tot fa pensar que el primitiu sepulcre era una senzilla caixa de fusta, coberta amb un drap mortuori. Es té constància de l'existència d'un projecte per a una nova tomba datat l'any 1589, finalment frustrat.

12 NICOLAU, P.J.: *Crónica de los conventos de la Provincia de Mallorca, de la Orden Mínima (1709)*, transcripció de P. Florencio Rodríguez (en línia). Cfr. RODRÍGUEZ, P.F.: *Los Mínimos en Mallorca. IV Centenario 1582-1982*, Palma, 1982.

13 ARM, Protocols, 1515, f. 419; 1630, 14 de maig. Pere Llebrés es va casar en dues ocasions: amb Elisabet Ferragut i Falcó, filla del poderós mercader Gabriel Ferragut, i amb Anna Albertí, filla de Joanot Albertí. La família residia a la parròquia de Santa Creu, a la fàbrica de la qual Llebrés va llegar 200 lliures, fins que el fill i hereu, Pere Francesc Llebrés i Ferragut, va adquirir unes cases al carrer de Sant Jaume. Llebrés era propietari de Sarrià i Son Llebrés, a Establiments. A final del segle XVII la seva fortuna era avaluada en 191.634 lliures (ARM, Protocols, 777, f. 14; 1697, 21 de febrer). Una néta es va casar amb Francesc d'Armengol, ciutadà militar, i els seus descendents es

No sabem amb exactitud la data de construcció del sepulcre Llebrés, però, en tot cas, no era l'únic mallorquí coetani que defensava el privilegi de fer-se enterrar al bell mig d'un àmbit eclesiàstic. Un cas ostentós –també perquè sembla en part inspirat pel sepulcre reial de la catedral– és el de Pere Ramon Safortesa i de Villalonga (1570-1639), procurador reial i virrei de Mallorca, virrei de Sardenya, cavaller de Calatrava i I comte de Santa Maria de Formiguera. En un testament de l'any 1616 preveia la possibilitat de trobar repòs etern a l'església parroquial de Santa Margalida, però també l'eventualitat d'haver-ho de fer a la capella familiar del convent de dominicans de Palma; en aquest últim cas, “que en la dita capella se fassa un túmulo en el mig d'ella de pedra de Sentenyí sobre del qual estija perpètuament un drap de vellut negre ab les armes de Forteza y sia renovat quant sia necessari, lo qual sia llarc y bastant fins en terra”. En un testament dictat nou anys més tard insisteix en un sepulcre a Santa Margalida i, més exactament, al presbiteri del temple (*que se fasse una capella dels Fortezas en la Isglésia de la vila de Santa Margalida en lo cap de la isglésia que sia cap de altar major*), un espai que havia d'estar adornat amb un retaule “sumptuós” i, a un lateral, havia d'acollir una tribuna reservada als senyors de les cavalleries de Santa Margalida i Hero, un indicatiu més de l'actitud feudal del comte: *y vull y man que a una part de dita capella se fasse un tancat y tribuna per lo sitial de la muller del senyor de les Cavalleries, y axí mateix vull que dins dita capella y cap de altar se fasse una sepultura de la manera que a dit mon hereu o mos marmessors apparexerà*. Enlloc no es diu que hagués de ser una tomba exempta, però el comte mantenia l'alternativa de la capella de Sant Domingo de Palma, com en el primer testament, i, en aquest cas, en reiterava aquell tipus d'emplaçament:

*vull que en el mig d'ella se fasse un túmulo o sepultura de pedra de Sentenyí aont estiga sepultat lo meu cos y sobre la dita sepultura, o sobre la que estarà en la capella y cap de altar de la Iglesia de Santa Margalida si lo meu cos està allí sepultat, estiga allí posat perpètuament un drap de vellut negre ab les armes de Forteza y sia renovat quant sia necessari, lo qual sia llarc y bastant fins en terra.*¹⁴

No he sabut localitzar el definitiu testament del comte, que data de l'any 1629, però llavors ja s'havia inclinat definitivament per Sant Domingo. O això és el que es dedueix d'un document posterior, en què també mana substituir la pedra de Santanyí per jaspi de la seva possessió més emblemàtica: *Y vull que se fasse un túmulo o sepultura de pedra jaspiada de la mia possessió de Galatzó, ahont estiga sepultat lo meu cos, y sobre la dita sepultura estiga posat perpètuament un drap de vellut negra ab las armes de Çaforteza, y sia aquell renovat quant sia necessari, lo qual sia llarch y bestant fins en terra.*¹⁵

La construcció del sepulcre era condició *sine qua non* perquè els frares poguessin rebre els llegats, en forma de diverses misses, dues llànties de plata i el retaule “solemne” de santa Agnès. Però, a vegades, les coses d'aquest món són tan imprevisibles com les de l'altre. El comte va morir a la Cort, on residia com a membre del consell suprem de Guerra i va ser provisionalment enterrat a l'església dels carmelitans calçats de Madrid, llavors acabada de fabricar i que encara subsisteix. Les despulles foren traslladades a

varen cognominar Llebrés d'Armengol fins a l'extinció de la família al final del segle XIX.

14 ARM, Protocols, 5087; 1616, 10 de juny; 1625, 15 d'abril. El definitiu testament del comte va ser protocol·litzat, com els anteriors, pel notari J. A. Forcimanya.

15 ARM, Protocols, V-229, f. 59; 1736, 5 d'octubre.

Mallorca l'any 1656 i, de moment, dipositades en una tomba parietal, a la part de l'Evangelí de la capella familiar del convent de predicadors. Ni el fill i hereu del comte, Ramon Safortesa i Fuster, el famós Comte Mal, ni altres descendents varen demostrar interès pel tema, però tampoc no feien efectius els llegats, adduint que el convent no acceptava el sepulcre de jaspi enmig de la capella. Els frares al·legaven que un emplaçament exempt estava prohibit per disposició de Pius V i Urbà VIII, mentre que els Formiguera responien que el primer comte s'havia assessorat amb l'abat de la Real i el canonge Bernat Lluís Cotoner i, sobretot, argumentaven que a Mallorca aquest tipus de sepultura se tolerava malgrat la prohibició de la cúria romana, com la del Ilmo. Sr. D. Arnau Marí de Santa Cília, bisbe que fonch de esta Diòcesis en mitx de la capella de Sta. Cecília de la dita Cathedral, la de Pere Llabrés en mitx de la Iglesia del dit convent de St. Fco. de Paula y altres, encara que aquestes altres hauran de restar en la foscor de la desmemòria, ara com ara. Finalment, l'any 1736 els frares tancaven el litigi amb Teresa de Solà i de Magarola, vídua del IV comte de Formiguera: la família s'avenia a fer efectius els llegats i acceptava una tomba parietal, assenyalada per un epitafi escrit amb lletres esculpides de pedra de Galatzó.¹⁶

El segon tipus de monument funerari siscentista és també mural i renuncia a la imatge del difunt, però no a l'escultura al·legòrica. S'ha de considerar extraordinari a l'illa, atès que només se'n coneix un cas, el del bisbe Bernat Cotoner i d'Olesa (1613-1684). Es conserva a la capella del Cor de Jesús de la catedral, després que hi va ser traslladat arran de la redecoració de la capella de sant Pere per Miquel Barceló. Un desmuntatge, per cert, que li va ocasionar importants desperfectes. El monument va ser fabricat després de la mort del prelat, a càrrec de l'únic germà viu, Francesc Cotoner i d'Olesa (mort l'any 1689) o del nebot Marc Antoni Cotoner i Sureda, I marquès d'Ariany. Per tant, és més o manco coetani de la majestuosa tomba de Nicolau Cotoner i d'Olesa (1607-1680), Gran Mestre de l'orde de Sant Joan, aixecada a la cocatedral de la Valletta, encarregada pels marmessors al romà Domenico Guidi i acabada l'any 1686.¹⁷ El sepulcre del bisbe Cotoner està format per un senzill cos arquitectònic, articulat per pilastres toscanes, al centre del qual llueix l'epitafi, i per un gran coronament que integra dos angelets ploramorts emmarcant les armes del difunt –un dels quals subjecta una mitra, mentre que l'altre sostenia la creu– i, al cim, una escultura de la Fe, que descansa sobre un núvol i dos querubins. La forma piramidal de l'estructura, el joc cromàtic del blanc i el negre, el vocabulari al·legòric –incloses les branques de cotó que enquadren la inscripció epigràfica–, la posa inestable i dinàmica de la figura femenina remetent a models italians. Sense negar una possible autoria local, tampoc no es pot descartar que es tracti d'una obra d'importació, a l'espera que futures recerques ens en donin més llum. De moment, el tractament elegant de les anatomies, les postures ben estudiades i la delicadesa de les superfícies permeten defensar l'alternativa italiana. Gràcies al noticiari de J. Barberí sabem que, abans de l'incendi que va afectar la capella de sant Pere el mes de juliol de 1819, el sepulcre estava emmarcat per quadres de bona qualitat, cosa gens estranya si tenim en compte la magnífica col·lecció de pintura italiana que tenia la família: *Aunque ha quedado intacto el sepulcro de jaspes y alabastro*

¹⁶ *Ibidem*. Sobre el personatge, RAMIS DE AYREFLOR, J.: *La nobleza mallorquina, singularmente en el siglo XVII. El Conde Malo y su familia*, Palma, 1922; MONTANER, P. de; LE-SENNE, A.: "Aproximación al estudio de la formación de la clase noble en Mallorca: el patrimonio de los Formiguera durante el siglo XVII", *Treballs de Geografia*, 34, 1977, p. 55-85.

¹⁷ SCIBERRAS, K.: *Roman Baroque Sculpture for the Knights of Malta*, Malta, 2012 (2004), p. 190-207.

*del Il·lustre Sr. Don Bernardo Cotoner, se han consumido unes telas de excelente pincel que le servían de adorno.*¹⁸ En qualsevol cas, és el monument funerari més vocacionalment barroc a Mallorca fins a la construcció dels sepulcres bessons del bisbe Benet Panyelles i del capità general Patrici Lawles, ambdós a la capella de sant Benet de la catedral.

El tercer tipus de sepulcre barroc no és tan insòlit com l'anterior, però és poc freqüent, ja que a Mallorca només se'n conserven tres exemplars. En canvi, a la Península és el més característic del segle XVII. Presenta el difunt com si fos viu, en actitud orant i agenollat sobre un coixí, mirant cap a l'altar major. L'estàtua es troba allotjada gairebé sempre en un arcòsoli o arcada de mig punt prop del presbiteri, disposada en sentit oblic per fer veure que mira en direcció a l'altar. És una tipologia que s'origina al final de l'edat mitjana i que al llarg del segle XVI experimenta una mutació en clau renaixentista, fins a culminar en els cenotafis reials dels Leoni per a El Escorial. No és improbable que s'inspiren en esteles funeràries romanes, però en la seva codificació renaixentista definitiva es converteix en un model molt original si es compara amb tots els possibles precedents. Entre els exemples més coneguts podem recordar la desapareguda tomba del rei Carles VIII de França a Saint-Denis o la felicitat conservada del príncep Alfons de Castella, obra de Gil de Siloe, a la cartoixa de Miraflores, però n'hi ha d'anteriors, des de mitjan segle XV, ja sia conservats o només documentats. A vegades, el protagonista no es representa com a orant, sinó amb una mà al pit o realitzant alguna acció semblant. És el cas del més modern dels tres monuments mallorquins, el de Joan Baptista Despuig i Despuig, fundador del monestir de Santa Catalina de Sena de Palma, mort l'any 1656. Segons A. Pascual i J. Llabrés l'estàtua va ser importada de Gènova a l'inici del segle XVIII, devers 1703-1706, per ser més precisos.¹⁹ Quant a l'estil, recorda sospitosament obres documentades de Giacomo Antonio Ponsonelli, un escultor que perpetua models berninians i que tenia bons clients hispans.²⁰ Aquí, el cavaller sosté amb la mà dreta la butlla fundacional del monestir, mentre que amb l'altra s'agafa la venera de l'orde de Santiago. D'altra banda, la figura apareix emmarcada per un oval de marbres policroms.

El cas és que el disseny de conjunt s'inspira en un model local, com ho exigia el testament del fundador: *Ítem vull y man que fundat que sia dit convent y Iglesia [de Santa Catalina de Sena], a una part del altar major se retrata la mia persona y del mateix modo, manera y forma que stà lo il·lustre Sr. Balliu de Verí en la Iglesia de Montission de la Companyia de Jesús.*²¹ L'any 1669 la seva mare insistia: *Ítem ordena y mana que en la Iglesia nova que se ha comensada an el convent de Santa Catharina de Sena se fassa a la part dreta del altar major una sepultura honorífica conforme està en la Iglesia de Monte-Sion la sepultura del Il·lustre Senyor Balliu Verí, en la qual se posarà la ossa del N[oble] D[on] Joan Despuig del hàbit de Santiago, mon fill, fundador del dit convent.*²²

18 BSAL, 11, 1905-1907, p. 102. El foc també va consumir el retaule cincentista i unes pintures sobre taula que embellien el sepulcre gòtic del bisbe Antoni de Collell.

19 PASCUAL, A.; LLABRÉS, J.: *Santa Catalina de Sena. Memòria Històrica d'un Convent (1659-1966)*, catàleg d'exposició, Palma, 2001.

20 CARBONELL, M.: *Art de cisell...*, p. 66.

21 ARM, Protocols, 5470, f. 364; 1656, 29 de març.

22 ARM, Protocols, S-975; 1663, 5 de gener: testament d'Elisabet Despuig i Pacs; 1669, 26 de febrer: primer codicil de la testadora, que va morir el 3 d'abril de 1674. El protocol recull altres tres codicils.

En efecte, el primer exemple mallorquí de la sèrie és el de fra Ramon de Verí i Despuig (1515-1599), cavaller de l'orde de Malta, batlliu de Mallorca i comanador d'Espluga de Francolí, a més de generós protector de desvalguts i benefactor del Col·legi de Monti-Sion de Palma. L'impressionant monument, que va ser acabat l'any 1633, era un encàrrec dels administradors de l'obra pia instituída pel difunt, els nebots Ramon de Verí i Ramon Despuig i el canonge Bartomeu Lull –aquest en substitució per mort del també canonge Pere Onofre de Verí. Sembla que es pot atribuir la responsabilitat de l'elecció de la tipologia i de l'escultor al canonge Lull, que ja havia encomanat a Jaume Blanquer la decoració de la capella nova del beat Ramon a Sant Francesc.²³ La col·locació de l'obra al presbiteri de Monti-Sion justifica la posició frontal de l'orant, situat al costat –i no al davant– d'un reclinatori. A l'altra banda, a terra, descansa el casc. El cavaller va vestit de negre, amb hàbit santjoanista i lluint la creu de Malta. Destaquen el cap i les mans, de color blanc, reaprofitant una pedra de marbre que va cedir el capítol de la Seu. En canvi, el sarcòfag ressalta per la policromia, la qualitat tècnica dels detalls, les figures angulars –potser inspirades en els atlants de Joan de Salas per a la trona de la Seu–, els *putti* entrellaçats amb l'emmarcament de l'escut, la vanitas formada per dos cranis, etc. Tant per l'estructura arquitectònica com per l'estil escultòric, és un monument encara en la tradició tardo-renaixentista.

El sepulcre Descatlar

La família Descatlar tenia sepultura a l'església de Santa Eulàlia, però quan al final del segle XVI es va fundar una segona branca era lògic que els representants d'aquesta última volguessin enterrar-se per separat.²⁴ A la primera meitat del segle XVII n'era el cap Pere Descatlar i Pont (c. 1595-1651), que es feia dir Pere Abrí-Decatlar “del Verger”, al·ludint a la possessió del mateix nom a Esporles i perquè devia sentir-se creditor o fiduciari del vncle Abrí, el qual tanmateix havia estat assumit per la branca principal. Va ser aquest cavaller qui va decidir sol·licitar dret de sepultura a Sant Francesc, a la capella nova del Beat.²⁵ Només en sabem que era cavaller de Calatrava (1643), que estava casat amb Beatriu Nét i Andreu i que tenia dos fills, Pere Descatlar i Nét (1649-1724), casat amb Margalida Descatlar i Rossinyol, una parenta llunyana, i Beatriu Descatlar i Nét, casada l'any 1676 amb el cosí germà Guerau Descatlar i Zamudio.

Va ser nomenat curador de la seva heretat el germà Jordi Descatlar i Pont (c. 1598-1673), cavaller de Montesa, tinent general de l'artilleria del regne, capità de cavalls a Milà i a Mallorca, tresorer del Reial Patrimoni. Va ser aquest cavaller qui va encarregar el sepulcre, d'acord amb una escriptura privada que va signar l'1 de juliol de 1651 amb el picapedrer Bartomeu Martí i l'escultor Pere Joan Pinya. No he sabut localitzar el document, si és que

23 CARBONELL, M.: *Art de cisell...*, p. 64-65. S'ha conservat un llibre de comptes de l'heretat del batlliu, però no ofereix dades significatives sobre la tomba; en canvi, incorpora l'inventari *post mortem*: ARM, Clero, C-4513 (1599-1615). A causa del mal estat de conservació del protocol corresponent, no he pogut consultar el testament, ordenat davant el notari Melcior Sans el 19 de juny de 1598, la qual cosa impedeix de saber si Verí ja havia previst aquesta tipologia sepulcral.

24 Aquesta segona branca va ser fundada per Pere Descatlar i Santjoan, germà menor de Jordi Abrí-Decatlar i Santjoan, senyor de la Bossa d'or i besavi del I marquès del Palmer. Ambdós eren fills de Pere Descatlar i de la Cavalleria i d'Elionor de Santjoan.

25 En canvi, el nebot Guerau Descatlar i Zamudio, cavaller de Calatrava i regent de la tresoreria reial de Mallorca, va preferir enterrar-se a la desapareguda capella del Roser de l'església del Socors. I, com veurem, el fill d'aquest, Miquel Joan Descatlar i Descatlar, va optar pel convent de Sant Domingo.

es conserva, però les èpoques són a bastament eloqüents.²⁶ El primer rebut data del 24 de maig del mateix any –50 ll., a compte, per a B. Martí i P. J. Pinya–, que es multipliquen fins l'any 1652: 1 de juliol de 1651, 15 ll. a B. Martí i P. J. Pinya; 24 de juliol de 1651, 15 ll. a P. J. Pinya; 9 d'agost de 1651, 30 ll. a B. Martí; 10 de setembre de 1651: 20 ll. a P. J. Pinya; 8 d'octubre de 1651, 50 ll. a P. J. Pinya; 11 de novembre de 1651, 45 ll. a B. Martí; 12 de novembre de 1651, 25 ll. a P. J. Pinya; 29 de desembre de 1651, 15 ll. a P. J. Pinya; 22 de febrer de 1652: 15 ll. a P. J. Pinya, a compliment del tracte. Tot suma 280 ll., de les quals com a mínim la meitat anaven destinades a l'escultor. Els seus rebuts apareixen signats (*Pera Juan Pinya*), però, en canvi, el picapedrer no sabia escriure. Per altra part, el 23 de febrer de 1652 Pinya cobrava 15 ll. per trenta jornals de feina, *que-s són fets en perficionar y mudar la postura del cos de pedra del dit Sr. Pera en la sua sepultura, los quals jornals són a més de la escarada de 280 ll. que per ser preu tan baix era lo concert fer mitg cos, y acabada la escarada aparagué que no estava bé, y axí és estat forçós mudar-lo en la forma que vuy està y fer los jornals sobredit*. El mateix dia signava una altra època per 21 ll., preu de quatre brandons destinats a la sepultura i, encara, el 29 de març següent una de 4 ll. 10 s. *per les armes de les achas del cos del dit Sr. Pera Descallar per el dia del enterro*.²⁷

Si fem cas del testament, don Pere pensava en un monument una mica més modest, que manava construir a l'antiga capella de sant Macià, convertida en la del Beat per voluntat del canonge Bartomeu Llull,

en la qual stà sepultat el P. fr. Raphel Serra, religiós que fonch de dit convent, endret de la sua sepultura, a l'altra part de capella, manant se-m fassa una sepultura conforme stà la del dit P. fra Serra, ab mon nom y armes y hàbit, conforme tinch parlat ab dit P. fr. Figuerola, religiós de dit convent, y se-m posa lo hàbit de St. Fco. dins de la caixa de mon cadàver, dexant per aquell la caritat acustumada.²⁸

És a dir, don Pere demanava una rèplica de la tomba del venerable P. Serra (1535-1620), predicador famós, catedràtic de filosofia i teologia, Provincial de l'orde i fundador del convent franciscà d'Artà i de la casa de Penedides de Palma. L'obra havia estat sufragada pels Jurats: una gran làpida de marbre, emmarcada per una motllura de pedra de Santanyí, amb l'escut de la ciutat i regne i un breu epitafi perimetral (*SEPULTURA DEL V. P. F. RAPHEL SERRA, NATURAL DE INCA, ADMIRABLE THEÒLEG Y PREDICADOR, MORÍ DE 85 ANYS, Y 61 EN ESTA SANCTA RELIGIÓ, A 16 DE SETEMBRE 1620*). El monòlit s'alça sobre dos lleons i, com a coronament, presenta un frontó triangular entretallat, enquadrat per dos acroteris amb calaveres, al timpà del qual un oval barroc brinda un dístic llatí (*INGENS EXIGUO HOC ARCTATUR MARMORE SERRA/QUEM SUA NON TOTUM PATRIA TERRA CAPIT*). Aparentment, ha desaparegut la data de construcció del monument, que encara

26 ARM, Clero, C-4264, Entrades i sortides de l'heretat del Sr. D. Pere Descallar, cavaller de Calatrava, de la qual és curador el Sr. D. Jordi Descallar, cavaller de Montesa (1651), f. 7v-8v, f. 30; ARM, Clero, C-4270, Compte de l'administració que ha tingut lo noble Sr. D. Jordi Dezcallar, cavaller de Montesa, regent la thesoreria del Real Patrimoni, de la heretat del noble Sr. Pere Abri Dezcallar, cavaller de Calatrava, son germà, núm. 55 i s.; un tercer volum, menys detallat, que ve a ser el llibre major de comptabilitat de la curadoria és ARM, Clero, C-4269, f. 4 i s.

27 Mentrestant, mestre Martí treballava en el trull de la possessió del Verger d'Esporles, amb pedra viva que hi havia transportat l'escultor Pinya amb nou viatges, feina que cobrava el 10 de setembre de 1651.

28 ACM, 14847, not. Joan Ferrà, testaments, f. 337; 1649, 2 de setembre. Una altra còpia es conserva al vol. 14848, f. 988, del mateix arxiu.

s'hi veia al final del segle XIX: *Die nona mensis Januarii anno a nativitate Domine M.DCXXV*.²⁹ Amb poques diferències, el model va ser copiat en la sepultura de la venerable sor Clara Coloma Fiol (1608-1665), terciària franciscana, situat a la façana interior de la mateixa església i datat l'any 1668: ara l'epitafi ocupa gairebé tota la superfície de la làpida; el frontó és entretallat, però en forma de volutes; i el coronament és senzillament un escut de la ciutat i regne de Mallorca.

En línies generals, la tomba Descatlar manté el mateix esquema compositiu: una gran làpida que s'alça sobre dos lleons i presenta l'escut d'armes (quarterat de Descatlar, Pont, Santjoan i Morell) i un epitafi perimetral en llatí (*PETRUS ABRI DEZCALLAR, QUI OBIIT 8 MAII ANNO 1651, AETATIS 56, HOC CLAUDITUR SARCOPHAGO, ILLUD MORTALITAS ID IN SODALES S. FRANCISCI FECIT AMOR*). Just al damunt trobem un frontó entretallat i molt abreujat i els acroteris amb calaveres. La diferència fonamental en relació amb les tombes del P. Rafael Serra i de sor Coloma Fiol és la presència destacada d'un segon cos en forma d'arcosoli on s'allotja l'estàtua del difunt, gairebé de grandària natural. El cavaller s'hi mostra vestit d'armadura, agenollat sobre un coixí i en actitud orant, amb un rosari a les mans i el cap descobert –en signe de respecte–, ja que el casc descansa a terra. No cal dir que l'estàtua orant s'inspira en la del batlliu Ramon de Verí. Com es dedueix dels rebuts, en un primer moment la figura de don Pere era més petita, només de mig cos, però un cop acabada va semblar desproporcionada (*que no estava bé*) i es va corregir, segurament amb l'afegit de les cames fins a nivell dels genolls.

Cent anys més tard el record de la tomba Descatlar era viu, si més no entre la família. Es pot deduir del testament de Miquel Joan Descatlar i Descatlar, un renebot de don Pere i nét del don Jordi que havia encarregat l'obra als mestres Martí i Pinya. Aquest individu va ser el darrer membre de la branca fundada pel seu avi. Propietari de la possessió de Conques (Puigpunyent) i de Can Oleo de Palma, no va deixar descendència de cap de les dues esposes, Jerònima Pont i Berga i Josefa Ignacia de Armendáriz y Ollo. A diferència del seu pare, que es va fer enterrar al Socors, don Miquel Joan sentia predilecció pels dominicans, de manera que va demanar ser enterrat a la capella del Roser de Sant Domingo i va nomenar hereu un –frustrat– col·legi de Sant Tomàs d'Aquino al mateix convent, destinat a l'educació de fills de l'aristocràcia local. Quant a la tomba, el testament és taxatiu:

*hem sie fabricat un sepulchre en lo oratori o capella major de Nra. Sra. del Roser de dit Real Convent de St. Domingo, com he referit se me està concedit, en la part de la Epístola de dit Altar, dintre del Presbiteri o lo més prop se puga, y que sobre dit sepulchre se pos una figura efigies de la mia perçona de medio relieve, esto és que ressalt de la paret cosa de quatre dits y que estiga dita figura arrodillada ab el rostro algo girat a Maria Sma., y dit sepulchre sie fabricat de pedra màrmol negre, y que el sepulchre tinga los perfils blancs, y que sobre dit sepulchre sien posades las mias armes, y si dit sepulchre no pot ser fabricat de pedra màrmol, sinó de altre material, vull en cas de espanyar-se o borrar-se se fabric de nou el dit sepulchre, de manera que se renove perpètuament a expenses de la mia heretat.*³⁰

Però no en coneixem la història posterior. Els escultors de la família Pinya constitueixen una anomalia en la història de l'art barroc mallorquí –de fet, de tota l'època moderna–,

²⁹ OLEZA, J. de: *Llibre de antiguitats de la Iglesia del Real Convent de Sant Francesch de la Ciutat de Mallorca, copia de un manuscrito del donado Ramón Calafat, año 1785*, Palma, 1928, p. 57.

³⁰ ARM, Protocols, T-600; 1756, 18 de març. El testador va morir el 18 de març de 1758 i va ser enterrat a la capella del Roser del convent dominicà l'endemà.

perquè són els únics artistes que tenen origen xueta, si es fa excepció de l'ofici d'argenter, que era gairebé monopolitzat per descendents de conversos. Ben aviat, a partir de l'any 1706, la pràctica artística per als xuetes es va fer inviable, a causa de la certificació de neteja de sang que exigia la nova normativa gremial. La trajectòria personal i professional de Pere Joan Pinya (c. 1600-1680) és coneguda d'una manera força raonable.³¹ Per sort, esporàdicament s'afegeixen noves aportacions al catàleg d'obres. La més recent és la marededéu d'agost i el corresponent sarcòfag per al desaparegut convent de la Consolació de Palma, ara conservats en el de Sant Francesc, d'acord amb les notícies publicades per M. Pou Amengual.³² El taller dels Pinya va ser prolífic i es va prolongar durant tres generacions, encara que el representant de la segona, Jeroni Pinya i Puigserver (c. 1625-1661), va morir jove, tràgicament assassinat per un col·lega, l'escultor Joan Oms i Bestard –el qual, per altra part, era nebot i oncle de dos artistes que varen acabar de la mateixa manera, el pintor Joan Oms i Capó i l'escultor Cristòfol Oms i Arbona. Fins ara, la idea que teníem de Pere Joan Pinya era la d'un expert fabricant de retaules, força imaginatiu pel que fa a les estructures arquitectòniques, sobretot els fusts i les bases de les columnes, i, en canvi, més adotzenat quant a la talla de les imatges, només correctes, caracteritzades per un naturalisme antiquat, un moviment monòton –a causa de la reiteració de contrapposti tradicionals– i les poses convencionals. A vegades les proporcions es fan més esveltes i els plecs del drapajeat s'aprimen i es multipliquen, a la recerca d'una aparença més elegant. Des del 1661 es va fer càrrec de les obres inacabades pel fill, que en general es mostrava més imaginatiu. Un nét, Jeroni Pinya, també va ser escultor, però no se li ha pogut adjudicar cap obra, ara com ara. En qualsevol cas, la tomba Descatlar afegeix una nova dimensió a la personalitat artística de Pere Joan Pinya, la de l'escultor en pedra, deixant de banda que la qualitat de l'obra restava compromesa per la destresa moderada de l'autor, mentre que la monumentalitat ho estava per les limitacions econòmiques que va imposar el client.

31 CARBONELL, M.: *Art de cisell...*, p. 103-106.

32 POU AMENGUAL, M.: "Joan Puigdorfla Fortuny i la darrera obra de Pere Joan Pinya: la marededéu morta del convent de la Consolació", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics i Històrics*, 25, 2015, p. 165-184.



Fig. 1. Pere Joan Pinya, 1651-1652. Monument funerari de Pere Descatlar i Pont, conjunt. Palma, església de Sant Francesc



Fig. 2. Pere Joan Pinya, 1651-1652. Monument funerari de Pere Descatlar i Pont, detall de l'orant.
Palma, església de Sant Francesc



Fig. 3. Pere Joan Pinya, 1651-1652. Monument funerari de Pere Descatlar i Pont, epitafi. Palma, església de Sant Francesc



Fig. 4. Jaume Blanquer, 1633. Monument funerari de fra Ramon de Verí i Despuig, detall de l'orant.
Palma, església de Montí Sion



Fig. 5. Anònim, 1625. Monument funerari de fra Rafael Serra.
Palma, església de Sant Francesc



Fig. 6. Anònim, 1668. Monument funerari de sor Clara Coloma Fiol. Palma, església de Sant Francesc

